

Nəriman
ƏBDÜLRƏHMANLI

Çin hökuməti 2014-cü ildən əksəriyyəti uyğur olan bir milyondan çox müsəlmanın heç bir qanuni proses olmadan həbs düşərgələrində saxlanılmasına gətirib çıxaran siyasət yürütməyə başladı. Bu, İkinci Dünya müharibəsindən bəri etnik və dini azlıqların ən böyük miqyaslı soyqırım cəhdi kimi dəyərləndirilir. Minlərlə məscidin dağıdılması və ya zərər görməsi, yüz minlərlə uşağın zorla valideynlərindən qoparılıb internat məktəblərinə göndərilməsi, Şərqi Türküstanda yaşayan xalqların zorla yolla assimilyasiyası etnik və ya mədəni soyqırım sayılır. Bir sıra hökumətlər, aktivistlər, müstəqil QHT-lər, insan hüquqları ekspertləri, alimlər və mühacirətdə olan Şərqi Türküstan hökuməti Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya əsasən, soyqırım kimi qəbul edib. Uyğurların dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən həbs düşərgələrində saxlanılması, məcburi əməyə məcbur olunmaları, dini inancların təzyiq altında saxlanması, siyasi təlqin, kəskin qəddarlıq, zorla sterilizasiya, məcburi kontrasepsiya və məcburi abort, nəticədə əhali artımının xeyli azalması bu siyasətin açıq-aşkar əlamətləri sayılır. Əksər dünya dövlətləri bu siyasəti kəskin şəkildə pisləsələr də qarşısının alınması üçün təsirli tədbirlər görmək iqtidarında deyillər.

Dövrün çin rejissorları tərəfindən çəkilən filmləri Şərqi Türküstan sakinlərinin "xoşbəxt həyatını" ekrana çıxarır. Məsələn, Vanq Linanın "İlk vida" (2021) filminə sinqan oğlan Eysanın və onun uşaqlıq dostu Kaybinurun hekayəsi təqdim edilir. Eysanın xəstə anasına sevgisi dərin emosional hisslər yaradır. Film uyğur və çin dillərində deyilən şeir kimi başlayır. Saqqallı qoca keçmiş sürüş otarır. Onun başındakı uyğur çiçək naxışlı papaq batan günəşdə parıldayır. Eysanın bütün hissləri xəstə anasına yönəlib. Ana Kaybinur və kiçik qardaşını Çin dilini öyrənmək üçün Kaşqara göndərmiş fikrindədir.

Bu yeni ənənə son illərdə də davam edir və mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın vizyonu olan "Mah-nı qanadları" (2021), Çiçəklər niyə bu qədər qırmızıdır? (2022) kimi filmlər çoxsaylı etnik qruplardan olan gənclərə ünvanlanıb, mavi çöllər və müasir şəhər mənzərələri fonunda çəkilib.

2014-cü ildən sonrakı Uyğur milli kinosunda artıq üç tendensiya aydın seziilir: 1. Ekran əsərlərinin mövzularının dəyişməsi, demək, olar, əksəriyyətinin məhz xalqın taleyinə və soyqırım faktlarına həsr olunması; 2. Milli kino istehsalının məkan dəyişməsi, filmlərin, əsasən, uyğurların kompakt həlqə yaşadıqları və mühacirət həyatı sürdüləri ölkələrdə (Qazaxstan, Əzbəkistan, Türkiyə, bir sıra Avropa ölkələri, ABŞ) çəkilməsi; 3. Bir sıra uyğur ekran sə-

nəçilərinin Çin filmlərində çəkilmək məcburiyyətində qalmaları.

Rejissor və prodüser Abdurrahman Uyğur Öztürk (1981) Şərqi Türküstanın Aksu şəhərində anadan olub. 2001-ci ildə Mədəniyyət və İncəsənət Akademiyasını bitirib. Elə həmin il Şərqi Türküstanın paytaxtı Urumçidə "Ezitu Studios" şirkətini təsis edib. Prodüser kimi iyirmidən çox musiqi videosu və film çəkib. Bir çox xarici filmin dublyajını və yayımını həyata keçirib.

2006-cı ildəsiyasi səbəblər üzündən Hollandiyaya getməli olub, 2008-ci ildə Avropada uyğurlar tərəfindən çəkilmiş ilk tammetrajlı televiziya filminə quruluş

tan kin və inadkarlıqdan qovur, yoxsa romanın sonunda qəddar düşməninə məğlub edə biləcək?

Rejissor Nəbican Əlanın "Yatmış vicdan" adlı qısametrajlı filminə (2020) ailəsi Urumçidə olan Kayserin Şərqi Türküstan qayıtması ilə başlayan Çin tənqibi təsvir edilir. Hadisələr Şərqi Türküstandan İstanbula işgüzar səfər edən və geri qayıdan bir uyğur iş adamının başına gələnlərlə başlayır. Səfərdən qısa müddətdə xəbərtutan Çin polisi iş adamının ailəsi ilə əlaqə saxlayır, həyat yoldaşını mümkün qədər tez Şərqi Türküstan qayıtmağa çağırır. O, qayıtdıqdan sonra "Türkiyəyə səfər etmək cinayəti"ne görə həbs edilir, bu da ailənin həyatını kəşməyə çevirir.

2024-cü ildə Norveç Uyğur Məhkəməsinin iştirakı ilə Oslo

Mühacirətdə döyüşən uyğur kinosu

verib. 2009-cu ildə dünyanın hər yerindəki uyğur türklərinin səsinə dünyaya eşitdirmək üçün internet televiziya kanalı olan "erkiv.com"u təsis edib. 2010-cu ildə Hollandiyadan Türkiyəyə gəlib. 2011-ci ildən Türkiyə Respublikası vətəndaşlığı alıb, 2012-ci ildən "Erk Film" şirkətini təsis edib, TRT və digər televiziya kanalları üçün müxtəlif layihələr hazırlayıb, ilk tammetrajlı "Bəyaz balina" (2015) filmi çəkib.

"Bəyaz balina" filminə (senariçilər - Ozan Akıncı, Sühan Bozdağ, quruluşçu-operator - Kadir Volkan Öncel, bəstəkar - Ceng Erdoğan, rollarda - Çiçək Acar (Turkan), Erden Alkan (Hüseyn), Burak Çimen (Koreyalı Yılmaz), Pelin Su Engez (Zeynep), Züfkar Gürlek (Kroosmarkt), Umut Karadag (Bürhan), Efe Karaman (Vahap), Özge Kepkebir (Fatimə), Ergin Kilikçier (Komendant), Hüseyn Namas (Cerci), İbrahim Öner (Şef), Atilla Pekdemir (kitabxanaçı), Günəş Sayın (Münəvvər), Kanan Ürkmez (Əli) və s.) 80-ci illərdə Anadolunun ucaq bir kəndində yolları kəsişən iki gəncin - Əli və Vahapın - təsirli hekayətidir. Əlinin atası dənizçi imiş, bir müddət əvvəl fırtına zamanı həlak olub. Anası oğlanı Amerika yazıçısı H.Melvillin dünya tarixinin ən mübariz ruhlu ədəbi əsərlərindən biri olan "Mobi Dik" romanı ilə tanış edir və Əli hekayəyə heyran qalır. Onu bir sual maraqlandırır: Kapi-

Beynəlxalq Kinoəstivalında nümayiş etdirilən "Virtual realıq: Uyğur Konsentrasiya Düşərgəsi" sənədli filmi isə hadisələrin şahidi olan insanların şəhadətləri ilə zəngindir, Rejissor Kamilla Abdeldinovanın "Rəng dadı" (2019) qısametrajlı sənədli filmi çoxmillətli Qazaxıstanda yaşayan türk etnik qruplarına həsr olunmuş "Qazaxıstan Türk xalqları" seriyasının bir hissəsidir. O, hekayəni uyğur etno-avangard rəssamı və modelyer Venera Vajitovanın hekayəsi vasitəsilə danışır. Tamaşaçıların onun Almatı bölgəsindəki doğma kəndi Çuncuda uyğur mədəniyyəti və məişəti ilə bağlılıqlarına varılır. Film Kalkütte Beynəlxalq Film Festivalında ən yaxşı sənədli film seçildi.

Qazaxıstanda istehsal edilmiş daha bir sənədli ekran əsəri - Öziz Sayptullanın "Tamçılar" (2024) filmi isə rejissorun şəxsi hekayəsinə əsaslanır, sadəliyi, səmimiyyəti ilə tamaşaçıları heyran qoyur. Filmdə sevgi, nostalji, yumor və xəyalların gerçəkləşməsi mövzuları araşdırılır. Rolları Ə.Sayptullanın dostları və həmkarları ifa edirlər.

"Bacımı axtarıram" (2023) sənədli filmitamaşaçıya Çin Uyğur Hərəkətinin rəhbəri Ruşen Abbasın Şərqi Türküstandakı Çin düşərgələrinə atılmış bacısı Dr. Gülşən Abbasın qaçırılması və onu axtaran bacısının hekayəsini təqdim edir. Filmdə fikirləri yer alan şəxslər arasında Dünya Uyğur

Kongresinin prezidenti Dolkun İsa və akademik Əbdülhəkim İdris də var. Filmdə, həmçinin, Şərqi Türküstanın tarixi keçmiş və iki respublikanın qurulması, kommunist Çin hökuməti tərəfindən işğal və davam edən Uyğur soyqırımı araşdırılır. Sənədli filmin ssenari müəllifi və rejissoru Kanadada yaşayabpakistanlı Cavad Mirdir.

Filmin nümayişindən az sonra Pekin hökuməti qondarma muxtar bölgə nümayəndələrinin iştirakı ilə mətbuat konfransı keçirərək, "Bacımı axtarıram" filmi ilə bağlı əsassız iddialar irəli sürdü. Filmin gizli bir razılaşma əsasında çəkildiyini iddia edən kommunist rejim rəsmiləri Abbasın bacısını tapmaq söylərini etibardan salmağa çalışdılar.

Beş il ərzində yeddi ölkədə çəkilmiş, Çinin uyğur xalqına qar-

şıncağı təqdim edilir, 24 nəfər 17 canlı hekayə danışır. Hamısı da vətənlərini sevir, xəyalları üçün çalışır, özləri və başqaları ilə harmoniyada yaşayırlar. Məlum olur ki, Tyan Şanın əlçatmaz zirvələri buna şahiddir, lakin hər birimizin aradan qaldırmalı olduğumuz ən yüksək silsilələr zehnimizdəki qərzəldir, həqiqəti deməklə Sinqanla bağlı yalanlara və təhrif olunmuş təsəvvürlərə qarşı mübarizə aparmalıyıq.

Əlbəttə, Çin Şərqi Türküstandakı ədalətsizlikləri ör-basdır etmək üçün ekran sənətinin gücündən maksimum yararlanmağa çalışır. Uydurulmuş ssenari əsasında çəkilmiş, Çinin Şərqi Türküstanda davamlı soyqırım təcrübələrini ifşa edən "Aygül Şanxayda" (2023) filminə Kaşqar əyalətinin Yarkənd şəhərindən olan, Kom-

munist rejiminin bölgədəki qondarma "məşğulluq" proqramı, "ucuz işçi qüvvəsi" siyasətinə uyğun Şanxaya göndərilmiş Aygül adlı qızın çinli oğlanla dostluğu haqqında absurd hekayələrdən bəhs edir, "Böyük Çin milləti" tərkibində iki fərqli etnik qrupun harmonik birgə yaşaması zərurətini qabardır.

Yerli milli kino istehsalı, demək olar, dayandığına görə, uyğur ifaçılar Çin filmlərində çəkilmək məcburiyyətində qalmışlar. Bu gün çinli tamaşaçıların sevdikləri onlarla uyğur ifaçı sadalamaq mümkündür. Mirzad Yalkun, Məsinə Memet, Dirlaba, Gülnəja (Gülnəzər Bəxtiyar), Xani Qızı (Xanqız Ömər) kimi ekran ustaları çağdaş Çin kinosunun ulduzları sayılırlar.

Mədinə Memet (1987) Sinqan Ürümçi şəhərində anadan olub. Uşaq yaşlarından rəqslə maraqlanıb. 2003-cü ildə Pekin Şenci İncəsənət Akademiyasını bitirib, Sinqan İncəsənət Teatrı Truppasında çalışmağa başlayıb.

2010-cu ildən kinoya gəlib, epizodik və ikincidərəcəli rollar ifa edib, 2014-cü ildən televiziya seriallarında, 2017-ci ildən kinofilmlərdə daha sanballı rollarda çəkilməyə başlayıb.

Dirlaba (Dirlaba Dilmurat, 1992) mübahisəsiz olaraq, bu gün ən çox tanınan uyğur aktrisalarından sayılır. İlk dəfə 2014-cü ildə çəkilmiş "Qədim qılınç əfsanəsi" dramındakı rol ilə tanınmış, populyarlığı "Gözəl Li Hui Zhen" (2017) filminə baş rolu oynadığı zaman artıb, sonradan Çinin ən çox izlənən televiziya serialına çevrilən "Üç həyat, üç Dünya: On min şaf-talı çiçəyi" fantastik filminə müxtəlif səpgiliobrazlar yaradıb.

İndiki dövrdə Uyğur kino istehsalının hazırkı vəziyyəti sektora investisiya qoyuluşunun olmaması və texnoloji çatışmazlıqla əlaqələndirir. Bu amillər filmin uğuru üçün vacib olsa da, ən vacib cəhət mövzuların işlənməsi ilə bağlıdır. Çin rejimi hələ də kından təbliğat vasitəsi kimi istifadə etməsi, kino sənayesinin tamamilə dövlətə məxsus olması, rejimin uyğurlara qarşı irqçi siyasəti Uyğur milli ekran sənətinə kifayət qədər maliyyə vəsaiti ayrılmasını şərtləndirir, belə bir vəziyyətdə gələcəkdən söz açmaq çətin-dir.